

AMERİKADA AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI ÜZRƏ ELMİ AD ALAN İLK AZƏRBAYCANLI TƏDQIQATÇI

Səkinə Birincian Amerikada Azərbaycan ədəbiyyatını təbliğ edən və bu sahədə həmin ölkədə elmi iş yazmış ilk azərbaycanlı alimdir. Onun adına ilk dəfə Tehrandə Cavad Heyatin nəşr elədiyi "Vərlük" dərgisində rast gəlmişdim. Yazılardan birində Abasəli Cavadı adlı müəllif Səkinə Birincianın Berlində ingilis dilində çap olunmuş "XX əsr İran Azərbaycanı şair və yazıçıları azəri və fars dillərində ədəbi əsərləri" kitabı haqqında qısaca bilgi verirdi. Güney Azərbaycanda "Kim kimdir?" sorğu toplusunun bənzər ekvivalenti, Salamullah Cavidin çox yaygın "Dostlar görüşü" kitabında Səkinə xanım haqda yazılanları olduğu kimi təqdim edirəm: "Görüşlərin birində dr. Katibi vasitəsilə məlum oldu ki, Kanadadan Səkinə Birincian adlı bir Azərbaycan qızı gəlmiş, elmi tezisi üçün ingiliscə Azərbaycan ədəbiyyatından yazmaq istəyir. Fikri də planlaşdırdığı kitab üçün material toplamaqdır. Sonralar xanım Birincian ilə təkrar görüşüb istədiyi məlumatı verdik. Ciddiyyəti ilə seçilən o Azərbaycan qızı Kanadada kitabın çapına müvəffəq oldu. Amma təəssüf ki, vaxtsız əcal onun həyatına son qoydu".

Salamullah Cavidin təbiriylə desək, "ciddiyyəti ilə seçilən Kanadadakı o Azərbaycan qızı" məndə böyük qürur və maraq oyadı. Onunla bağlı materiallar axtarımağa başladım.

Bir qədər axtarışdan sonra Almaniyanın Martin Lüter Universitetinin internet (online) kitabxanasında onun yazdığı kitabın izinə düşdüm. Səkinə xanım Birincianın 1988-ci ildə Berlində çap olunmuş "Azəri and Persian Literary works in the Twentieth Century Iranian Azerbaijan" ("XX əsr İran Azərbaycanı şair və yazıçıları azəri və fars dillərində ədəbi əsərləri") kitabının üz qabığı və kitabın müəyyən səhifələri ilə tanışlıq imkanım yarandı.

Ömrünün çox hissəsini vətəndən uzaqlarda yaşayıb-yaratmış Səkinə Birincianın tərcümeyi-halına yalnız Nyu-Yorkda işiq üzü görmüş ensiklopediyada rast gəldim.

Səkinə Birincian 1919-cu il aprelin 28-də Təbrizdə doğulub. Tehran universitetini bitirdikdən sonra təhsilini Amerikanın Berkli universitetində davam etdirib. 37 yaşında dissertasiya müdafiəsini uğurla həyata keçirib. 1966-cı ildən Kanadanın Toronto Universitetində İslam araşdırmaları fakültəsində professor köməkçisi kimi çalışıb. 1971-ci il iyul ayının 10-da tutulduğu ağır xəstəlikdən qurtula bilmir, 52 yaşında dünyasını dəyişir.

Səkinə Birincianın Berlində çap olunmuş "XX əsr İran Azərbaycanı şair və yazıçıları azəri və fars dillərində ədəbi əsərləri" kitabı 238 səhifəni əhatələyir. Giriş və altı fəsildən ibarətdir. İngiliscə yazılsa

da, Azərbaycan, qismən də farsca örnəklərə yer verilir. Adından da göründüyü kimi, XX əsrin ədəbi prosesi ilə bağlıdır. Lakin müəllif əsərdə tək XX yüzilliklə kifayətlənmir. Kitabda klassik dövrdən üzü bu yana ədəbiyyatımız tarixi mərhələlərlə izlənilib, təhlil olunur.

Diqqətçəkəndir ki, S. Birincian dissertasiyasını Amerikanın Teodor Ruzvelt, Barak Obama, Mixail Saakaşvili və digər dünyaca tanınmış şəxslərin təhsil aldığı Kolumbiya universitetində müdafiə edib.

"Səkinə xanımın 1965-ci ildə Kolumbiya Universitetində fəlsəfə üzrə doktorluq dissertasiyası "Poets and Writers from Iranian Azerbaijan in the Twentieth Century" ("XX əsr İran Azərbaycanı şair və yazıçıları") adlanır. Dissertasiyanın adı kitabdakından bir az fərqlidir. Yəni dissertasiyada İranda yazıb yaradan Azərbaycan şairlərinin adı və yaradıcılığı vurğulanır. "XX əsr İran Azərbaycanı şair və yazıçıları azəri və fars dillərində ədəbi əsərləri" adlandırılmış kitabın ölümündən 6 il sonra dostları çap etdirmişdilər. Əsərdə ən maraqlı cəhət odur ki, Arızın hər iki sahilində yaranmış ədəbiyyat bütöv şəkildə götürülür.

Lakin müəllif bu sistemli yanaşmanı 1920-ci ilə qədər davam etdirir. İyirminci illərdən sonra hakimiyyətin təsiri altına düşmüş Sovet Azərbaycanı ədəbiyyatını yaxşı qarşılamır və arxa plana keçirir. Bəzən də bu ədəbiyyata istehza ilə yanaşır.

Özəlliklə də 40-cı illərdə dərgi və kitablarda ədəbiyyatda sosialist ideyalarının, sovet həyat tərzinin təbliğinə mənfi münasibətini bildirir. Elmi işində Qırmızı Ordunun İrana girməsi və özləri ilə sovet ideologiyası gətirməsini "vəsf" ədəbiyyatı adlandırır.

Müəllif Güney Azərbaycanı müstəqil məkan kimi götürmüş, orada yaranan ədəbiyyatın həm Azərbaycan, həm də farsca örnəklərini araşdırmaya cəlb etmişdir.

Xanım Birincianın Güney Azərbaycan yazarlarının ədəbiyyatda tutduğu mövqeləri ilə bağlı fikri də çox düşündürücüdür. O yazır: "Məlum olduğu kimi, fars şeirinin görkəmli siması sayılan Pərvin Etisami Təbrizdə anadan olub, Tehrandə yaşayıb, azərbaycanlı olsa da, şeirlərini farsca yazıb. Eləcə də fars şeirində yenilik yaradan Mirzə ağa Rəfət Təbrizi bu sıradadır. Şəhriyar həm fars, həm də türkçə, M.Ə.Möcüz isə yalnız Azərbaycan türkcəsində yazıb yaradıb". Sonra müəllif ortalığa belə bir sual atır: "Onla-

ra hansı mövqedən yanaşmalı? Şimali Azərbaycanda çap olunan əsərlərin çoxunda Güney Azərbaycan yazıçı və şairlərinin İran ədəbiyyatı ilə təbii və sıx əlaqələri süni surətdə danılır, onlara sırf Azərbaycan ab-havası verilir. İranda nəşr olunan farsdilli əsərlərdə isə, əksinə, bu yazıçı və şairlərdəki Azərbaycan-türk möhürünü inkar etməyə, görməməyə çalışırlar. Tədqiqatçının fikrinə, bu, siyasi və əksərən nəticəsi olmayan bir bəhəsdir. Doğrusu budur ki, Güney Azərbaycan ədəbiyyatını necə varsa, eləcə elmi şəkildə işıqlandırmaq, onun müxtəlif mərhələlərini, xüsusiyyətlərini, təmayüllərini, şəkli və mövzularını və ən görkəmli nümayəndələrini göstərmək, müvafiq əsərlərin hansı dildə yaradıldığı və hansı dil və ədəbiyyatdan nə qədər bəhrələndiyi isə bəhs mövzusu ola bilər".

Tədqiqatçının fikrinə görə, ədəbiyyat ictimai-siyasi hadisələrdən təcrid olunma bilmədiyi kimi, Güney Azərbaycanda ədəbi-tənqidi mülahizələr də daim ictimai-siyasi, tarixi mülahizələrlə qovuşuq şəkildə təzahür etmişdir.

S. Birincian çağdaş dövrdə ənənəvi qəzəl və onun romantikaya meyilli yeni psevdo-müasir formalarını yaradan şairlərin üstünlük təşkil etdiyini, Sabirsayağı üslubda satira yazanların ikinci və nəhayət, Pişəvəri dövründə kölgədə qalmış dini mövzuların sonralar rəvəc tapdığı ədəbiyyatın üçüncü sırada olduğunu vurğulayır.

Səkinə xanım Türkiyədə ali təhsil alan və İranda

Azərbaycan türkcəsinin formalaşdırılmasına əsərləri ilə xidmət göstərən Həbib Sahiri geniş araşdırmaya cəlb edir. Yazır ki, Sahir XX əsrin yeganə şairidir ki, Sərraf və Hidəci kimi şairlərin yararlandığı ənənəvi ifadə tərzlərindən fərqli yeni poetik sistemi yarada bilmişdir. Əsasən heca vəznində yazan, xalq dilinin gözəlliyini, müdrikliliyini şeirlərinə gətirən Sahirin özünün də qeyd etdiyi kimi, Səməd Vurğunun yaradıcılığında bəhrələndiyi şübhəsizdir.

Kitab bu gün də aktuallığını saxlayır, onun dəyəri problemə yeni yanaşma və zəngin faktlarla bolluğundadır. O, bu gün də ingilisdilli araşdırıcıların ən çox müraciət və istinad etdiyi kitablardan sayılır.

"Hoover kitabxanasında İranda işləyən dillərin transliterasiya sistemi ilə bağlı qeydlər" məqaləsində Səkinə Birincianın Kaliforniyadakı Stanford Universitetinin Hoover kitabxanasında saxlanılan əlyazmalarla bağlı bir məsələyə aydınlıq gətirir. Belə ki, İranda bağlı kitabları nəzərdən keçirən Səkinə Birincian orada yanlışlığa yol

verildiyini nəzərə çatdırır. Ərəbcə və farsca kitabların təsnifatına nəzarət edən misirli dr. Məhəmməd Kalafiyyə ərəb əlifbası ilə yazılan, lakin dili türkçə olan kitabların təsnifinin də gərəkliliyini bildirir. Bu səbəbdən bir rəsmi yazılı rapor (rəy) hazırlayıb mətbuatda yayır.

Məqalədə eləcə də İranda farsların və türklərin yazıda ərəb əlifbasından yararlanmasından, türk və fars dillərindəki bəzi hərflərin ərəb dilində olmadığını və bunu xüsusi işarələrlə vermək lazım gəldiyini vurğulayır. Bununla bağlı örnəklər də gətirir. Bu məqalə isə tədqiqatçının yüksək vətəndaşlıq mövqeyindən xəbər verir.

Səkinə Birincianın Amerika və Kanadada ilk azərbaycanlı tədqiqatçı kimi yaşayıb-yaratması məqalə və kitablarda nəşr etməsi qürurvericidir. Xarici kitabxanalarda saxlanılan və ingilisdilli araşdırıcı-

ların Azərbaycan ədəbiyyatı ilə bağlı stolüstü kitabına çevrilən, həyatdan erkən getmiş xanım tədqiqatçının irsinin öyrənilməsinə diqqət və əsərlərinin tapılıb dilimizə çevrilməsi ədəbiyyatımız üçün çox faydalı olardı. ♦

Parvana Məmmədli

